

NATUURLIJK IS DE WERELD MAAKBAAR

Albert van der Schoot

Rutger Bregman, *De geschiedenis van de vooruitgang*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2017 (oorspr. 2013), 416 pp., ISBN 9789023474517, €15.

Ewald Engelen. Maja Göpel. Joris Luyendijk. Mariana Mazzucato. Kate Raworth.

Misschien kent u niet al deze namen, maar als er van het leven van uw achterkleinkinderen in de tweeëntwintigste eeuw nog iets terecht moet komen, dan zullen zij dat mede aan deze auteurs te danken hebben. Ze zijn allen in de periode tussen 1963 en 1976 ter wereld gekomen, en wat hen verenigt is dat ze een scherp inzicht hebben in de dolgedraaide monetaire ontwikkelingen die tot de crisis van 2008 leidden, in het vergiftigde denkpatroon van de multimiljonairs die daarvoor verantwoordelijk waren, en in de totale ontsporing van de economie zoals die zich onder de noemer van de *vooruitgang* heeft voltrokken.

Ewald Engelen (*Ontwaak! Kom uit uw neoliberale sluimer*, 2021) luisterde naar het adagium *follow the money* en is nu hoogleraar financiële geografie in Amsterdam. Hij daagde de macht op diverse niveaus uit, van vakbeweging tot universiteit.

Maja Göpel (*The Great Mindshift*, 2016) pleit voor radicale systeemtransformatie en staat op Wikipedia te boek als *deutsche Politökonomin, Transformationsforscherin und Nachhaltigkeitswissenschaftlerin*.

Joris Luyendijk, religie-antropoloog met rijke ervaring in het Midden-Oosten, werkte zich grondig in in het Armageddon van de Londense City, en schreef daarover *Dit kan niet waar zijn: onder bankiers* (2015).

Mariana Mazzucato (*The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*, 2013) bekritiseert belastingontwijking door grote ondernemingen, alsook het feit dat de opbrengst van door de gemeenschap gefinancierde innovaties in private zakken verdwijnt.

Kate Raworth (*Doughnut economics: seven ways to think like a 21st-century economist*, 2017) was medeauteur van het *Human Development Report* van de Verenigde Naties, en koos de *donut* als model voor de ontwikkeling van een duurzame economie.

Deze vijf revolutionaire denkers hebben nog iets met elkaar gemeen: ze zijn alle vijf prominente geestverwanten van historicus Rutger Bregman. Toch komen ze geen van allen voor in diens hier te bespreken boek. Want hoewel Bregman zelf pas van 1988 dateert, kwam dit boek al voor het eerst uit in 2013. Sindsdien heeft ook hij zich niet tot academische werkzaamheden beperkt; hij

shockeerde zowel *Fox News* als het *World Economic Forum* in Davos met zijn provocerende uitspraken tegen belastingontwijking door de superrijken.

In *De geschiedenis van de vooruitgang* gaat het vooral om een geschiedenis van het geloof in de vooruitgang. Dat is namelijk niet altijd even sterk geweest. En ook hoe die vooruitgang begrepen wordt is een veranderlijke zaak – met welke criteria wordt zij gemeten? Bregman maakt in zijn inleidende hoofdstuk twee zaken meteen duidelijk: vooruitgang is niet zomaar voortgang – er zit een positieve waardering in de term (23). Ook moeten we (en dat is een leidraad voor dit hele boek) vooruitgang niet gelijkstellen aan groei – dat is weliswaar voor velen “de enige zingeving die we nog over hebben” (14), maar verdere (economische) groei levert ons geen vooruitgang meer op. Halverwege het boek herhaalt hij het nog maar eens: economische groei zegt niets over het reële welzijn. Zo leverde de ramp met de olietanker Exxon Valdez in 1989 een flinke bijdrage aan de economische groei; de noodzaak om een kuststrook van 1900 kilometer te reinigen zorgde namelijk voor heel wat extra werkgelegenheid (193-194). Met dit voorbeeld laat Bregman ook zien: je kunt zo’n drama vanuit verschillende gezichtshoeken benaderen – gebeurtenissen hebben *interpretatie* nodig. De auteur is een pleitbezorger van het geloof in de vooruitgang, maar dan wel van een vooruitgang die zich moreel flink heeft laten bijshaven.

De geschiedenis ‘van nul tot nu’ behandelt Bregman in twee verschillende versnellingen. In hoofdstuk II trekt hij zijn zevenmijlslaarzen aan en brengt ons vanaf de oerknal via de uitvinding van het schrift bij een aantal oudere beschavingsvormen. Dat is een robuust staaltje *big history*, waarbij hij toch de telescoop af en toe afwisselt met de microscoop. Hoe gaan mensen om met de aarde? Zoals bekend is de mens een relatieve nieuwkomer op onze planeet; maar dat God (“of wie dan ook”) 150.000 jaar geleden Eva schiep en pas 60.000 jaar geleden Adam (47) – dat blijft toch een vreemde voorstelling van zaken, ook na lezing van Bregmans poging tot rechtvaardiging ervan (396).

In 1722 ontdekte Jacob Roggeveen het totaal geïsoleerde Paaseiland, met zijn raadselachtige reusachtige beelden waarvan niemand begreep hoe en waarom die tot stand zijn gekomen. Er moet een bloeiende beschaving hebben bestaan, maar daar was weinig meer van over toen Roggeveen landde. Het lijkt erop dat de bewoners zelf hun voortbestaan onmogelijk hebben gemaakt door alle bomen om te hakken, waardoor het klimaat onleefbaar werd. Is Paaseiland misschien een voorbode van wat ons zelf te wachten staat, nu het klimaatprobleem door ons eigen toedoen zo nijpend is geworden? (64). Dat de aarde op dit moment nog steeds bestaat danken we overigens aan Stanislav Petrov, “de grootste held die de mensheid ooit heeft gekend” (36). Hij was de Russische luitenant-kolonel die in 1983 weigerde te geloven wat zijn radarscherm toch zo duidelijk aangaf: vijf Amerikaanse kernraketten vlogen in hoog tempo op de Sovjet-Unie af. Petrov besloot zijn meldingsplicht te verzaken, en redde daarmee de wereld. Het was vals alarm.

Hoofdstuk III behandelt de laatste paar eeuwen; de periode waarin het

vooruitgangsgeloof een dominante rol gaat spelen. Bregman is een domineeszoon – een eigenschap die hij met veel Nederlandse schrijvers deelt. Hij grijpt vaak op Bijbelse beelden terug om zijn punten te illustreren. Maar daarbij gaat hij regelmatig wat al te kort door de bocht. Zo lezen we, bij de introductie van het tijdperk waarin het geloof in de vooruitgang vleugels kreeg: “Tijdens de verlichting nam de Rede de plaats in van God, de Natuur die van het paradijs en de Toekomst die van de hemel” (148). Alsof dat allemaal één-op-één zou passen. Ook bij het begrijpen van het verschil tussen *theïsme* en *deïsme* doet hij een beroep op de Bijbel: “De deïsten (...) geloofden in de God van Genesis 1, de ouderwetse theïsten geloofden in de God van Genesis 2” (167). Nu ziet de schepping van de mens er in Genesis 1 inderdaad heel anders uit dan in Genesis 2, maar ik denk niet dat theïsten en deïsten zich ooit op dát verschil hebben beroepen om zich van elkaar te onderscheiden.

Nog een verrassing in dit gedeelte: wanneer hij de moderne filosofie geboren heeft laten worden met het cartesiaanse *cogito ergo sum*, voegt hij daar meteen aan toe dat “Augustinus al eeuwen eerder tot precies hetzelfde inzicht was gekomen” (157-158). Dat was ons bij lezing van wat Bregman zelf allemaal over Augustinus naar voren brengt niet opgevallen. Als we even terugbladeren, dan vinden we als diens grote innovatie vermeld dat Augustinus de geschiedenis “niet langer als een cyclisch, maar als een lineair proces” beschouwde (148). Dat proces verloopt volgens een goddelijk plan, dat uiteindelijk uitmondt in de wederkomst van Christus en het laatste oordeel (147). Daarop volgt nog Augustinus’ doctrinaire beroep op Handelingen 1, vers 7: “Het is niet jullie zaak om te weten wat de Vader in zijn macht heeft vastgesteld over de tijd en het ogenblik waarop deze gebeurtenissen zullen plaatsvinden” (151). Geen spoor van twijfel te vinden, laat staan een *cogito-ergo-sum*-experiment.

Het ligt voor de hand dat de telescoop hier wat vaker plaats maakt voor de microscoop: juist in de Verlichting ontstaat het denkklimaat waarin de zelfreflectie onder het gezichtspunt van *cultuur* een plaats krijgt. Naast de *usual suspects* geeft Bregman ruimte aan een flink aantal minder prominente denkers, waardoor het belang van deze periode goed tot zijn recht komt. Maar er is één onbegrijpelijke omissie: met geen woord rept de auteur over Johann Gottfried Herder, die toch echt (samen met Rousseau) als de grondlegger van de cultuurfilosofie mag worden beschouwd. Herder geeft er in de achttiende eeuw al blijk van dat hij helemaal niet zo overtuigd is van de superioriteit van de eigen cultuur, en hij is zich ervan bewust dat de levenswijze van de Europeaan niet overal als ideaalbeeld wordt verheerlijkt. Ook die gedachte, normerend voor het cultuurrelativisme van de twintigste eeuw, had in wat Bregman “de kleine geschiedenis van de vooruitgang” noemt, zijn plaats moeten krijgen. Wel herinnert hij (p. 248) aan de traditionele interpretatie van het begrip cultuur: dat begrip was verbonden met het *Bildungsideaal*, dat voorzag in de vorming (‘cultivering’) van het individu. Maar het is juist Herder die het cultuurbegrip in een moderne betekenis gaat gebruiken, zodat we verschillende culturen met

elkaar kunnen vergelijken.

De eeuw waarin het vooruitgangsgeloof bij uitstek tot bloei komt is natuurlijk de negentiende, de periode waarin de *historiciteit* van het menselijk doen en laten centraal komt te staan in het Europese zelfbegrip. Bregman waagt zich niet aan een uiteenzetting van de hegeliaanse dialectiek, waarbinnen die historiciteit haar kader kreeg. Dat is een ernstige omissie wanneer je een boek over de geschiedenis van de vooruitgang schrijft. De lezer moet het nu doen met de illustratie van Hegels ‘ontmoeting’ met de wereldgeest in de persoon van Napoleon (184), waarna Bregman hem op het verkeerde spoor zet door Hegels geschiedfilosofie als *deterministisch* te benoemen. Het weglaten van iedere uitleg over de dialectiek maakt het volgende zinnetje bijna onvermijdelijk: “Marx was op zijn best als hij beschreef waarom het kapitalisme zou *moeten* eindigen, maar hij kon niet overtuigend uitleggen waarom dat ook daadwerkelijk zou gebeuren” (184-185). Marx kon dat op basis van zijn hegeliaans-dialectische opvattingen over *ontwikkelingslogica* en *ontwikkelingsdynamica* wel degelijk uitleggen, en hij overtuigde er miljoenen mee. Alleen: het gebeurde niet. *Schade um die Tatsachen...*

Nog een historische vertekening treedt op waar Bregman schrijft: “Nietzsches zus besloot grote delen van zijn werk te herschrijven, zodat het de nazi’s meer zou bekoren” (188). Elisabeth Förster-Nietzsche heeft weliswaar op het eind van haar leven de *Machtergreifung* van Hitler nog meegemaakt en de Führer in het door haar gestichte Nietzsche-Archiv ontvangen, maar met de vervalsing van het werk van haar broer was zij al rond 1900 begonnen, toen er nog geen nazi’s in zicht waren. (De eerste uitgave van *Der Wille zur Macht* verscheen al in 1901.) Zij deed dat vanuit een ‘Duits-nationale’ gezindheid, die op dat moment nog geen partijpolitiek karakter had.

Vanaf het moment dat zijn relaas de positie van Fukuyama bereikt (het ‘einde van de geschiedenis’), gaat Bregmans ‘kleine geschiedenis van de vooruitgang’ welhaast ongemerkt over in zijn analyse van het heden. Daar ligt zijn feitelijke inzet. Bregman *accepteert* niet alleen het kapitalisme, omdat het er nu eenmaal is, hij *verdedigt* het ook: “met de markt is niets mis – sterker nog, de markt is geweldig – zolang hij maar blijft ingebed in een moreel kader” (271). Dat is zijn centrale stelling: economische vooruitgang moet samengaan met morele vooruitgang. En moraal is net zomin een kwestie van het individu als economie dat is: “als we werkelijk morele vooruitgang willen boeken moeten we niet het individu, maar de samenleving als uitgangspunt nemen” (294). Want, zo betoogt hij (contra John Gray), moraal is een kwestie van de menselijke *cultuur* en niet van de menselijke *natuur*.

In vergelijking met welk tijdperk dan ook is de welvaart in onze tijd gigantisch toegenomen – maar de ongelijkheid ook. Daar is werk aan de winkel. Zo is Bregman allesbehalve pessimistisch over Afrika – maar de vooruitgang vraagt om weloverwogen, gerichte actie, die aansluit op lokale omstandigheden en niet concurreert met de lokale middenstand (307-309). Overbevolking is

eigenlijk geen probleem: hoe meer mensen, hoe meer hersenen. Overconsumptie daarentegen is wél een probleem: de aarde raakt verstikt door spullen, niet door mensen. Zelfs voedsel is er te veel, al is de verdeling nog zo scheef: meer mensen overlijden door overvoeding dan door ondervoeding. Ook energie is er genoeg, maar we moeten de juiste keuzes maken: geen fossiele brandstoffen, geen biomassa, wel kernenergie. De grootste energiebron is de zon: “Wat een bron van energie! Ik hoop dat we niet hoeven te wachten tot de olie en de kolen op zijn voor we dat aanpakken” (316). Dixit Thomas Edison, kort voor zijn dood in 1931. En tegenwoordig is zelfs Shell dat met hem eens.

Aanleiding tot het schrijven van het boek was Bregmans verwondering over de *nostalgie*. Hij ziet het heden met een roze bril (hoofdstuk IV heet ‘Nu is alles beter’) en is optimistisch over de toekomst (hoofdstuk V: ‘Straks is alles nog beter’). Waarom denken toch zoveel mensen dat ‘vroeger alles beter’ was (17)? Zelf moet ik daarbij altijd even denken aan de autobiografie van Simone Signoret: *Nostalgie is ook niet meer wat het was*. Bregman is nuchterder: “Nostalgie is een luxeproduct van de vooruitgang” (362). Hij wil zijn lezers overtuigen van de fundamentele maakbaarheid van de wereld (378), en hoopt zo het geloof in de vooruitgang weer nieuw leven in te blazen.

Het is een moedig en inspirerend boek geworden, maar de tekortkomingen wegen zwaar. Bregman wil te veel en te snel. Hij doet vaak boude beweringen, die hem dwingen om daarna weer gas terug te nemen; het is opvallend hoeveel nieuwe alinea’s beginnen met het woordje ‘toch’. Hij geeft nauwelijks voetnoten en verwijzingen, terwijl je als lezer toch best eens zou willen weten welke neurologen hij geraadpleegd heeft als je zonder bronvermelding leest: “Volgens neurologen is religie natuurlijk en wetenschap onnatuurlijk” (377). Of welke onderzoeker zou hebben uitgevonden dat het onbehagen bij leerkrachten “niet werd veroorzaakt doordat de kinderen *echt* lastiger” waren geworden, maar “door de hogere eisen die zij [de leraren] waren gaan stellen. Hun incasseringsvermogen was afgenomen” (341).

Het is de vraag of de lezers zijn optimisme zullen willen delen. Aan de nostalgie zal hij wel geen eind kunnen maken: zij is de spiegel van het vooruitgangsgeloof (392). Later zal vroeger alles beter zijn. En dat was vroeger ook al zo.